

Стратегія Візантійської імперії

Книга Едварда Н. Люттвака «Стратегія Візантійської імперії» є спробою відповісти на питання, чому Візантійська — Східна Римська — імперія проіснувала майже вдвічі довше Західної. Це питання вже неодноразово привертало увагу істориків. Адже у Візантії не було якихось особливих географічних чи військових переваг перед Римом, а оточуючі її народи і племена були не менш могутні і підступні, ніж ті, що протягом п'ятого століття нашої ери остаточно розорили Західну імперію. Позиція Люттвака цікава тим, що він досліджує низку подій візантійської історії, використовуючи не лише традиційний інструментарій істориків-теоретиків, а й методологію та набір засобів, освоєних ним у процесі роботи як спеціаліста з вивчення сучасних нам державних утворень.

«Стратегія Візантійської імперії» — це історія формування та розвитку комплексної стратегії Візантії, що включала безліч аспектів: військову справу, дипломатію, розвідку, управління економікою та фінансами. Автор показує, що Константинополь спирався не тільки і не стільки на свою військову міць, скільки на тактику дипломатичних та політичних інтриг, нацьковуючи своїх реальних та потенційних ворогів між собою, своєчасно укладаючи політичні та військові союзи та у потрібний час їх розриваючи. Візантія рідко прагнула остаточного знищення своїх суперників: нинішній ворог завтра може стати твоїм союзником у боротьбі з іншим, несподівано зміцнілим сусідом.

— Едвард Н. Люттвак —

**СТРАТЕГІЯ
ВІЗАНТІЙСЬКОЇ
ІМПЕРІЇ**

Видавництво
«К Н Т»
Київ — 2025

УДК 355.4:94(495)
Л 96

Edward N.Luttwak

THE GRAND STRATEGY OF THE BYZANTINE EMPIRE:

Переклад з англійської — Роман Протасевич

Люттвак, Едвард

Л 96 Стратегія Візантійської імперії / Едвард Люттвак. — Київ: Видавництво «КНТ», 2025. — 640 с.

ISBN 978-611-01-3453-8

Книга Едварда Н. Люттвака «Стратегія Візантійської імперії» є спробою відповісти на питання, чому Візантійська — Східна Римська — імперія проіснувала майже вдвічі довше Західної. Це питання вже неодноразово привертало увагу істориків. Адже у Візантії не було якихось особливих географічних чи військових переваг перед Римом, а оточуючі її народи і племена були не менш могутні і підступні, ніж ті, що протягом п'ятого століття нашої ери остаточно розорили Західну імперію. Позиція Люттвака цікава тим, що він досліджує низку подій візантійської історії, використовуючи не лише традиційний інструментарій істориків-теоретиків, а й методологію та набір засобів, освоєних ним у процесі роботи як спеціаліста з вивчення сучасних нам державних утворень.

«Стратегія Візантійської імперії» — це історія формування та розвитку комплексної стратегії Візантії, що включала безліч аспектів: військову справу, дипломатію, розвідку, управління економікою та фінансами. Автор показує, що Константинополь спирався не тільки і не стільки на свою військову міць, скільки на тактику дипломатичних та політичних інтриг, нацьковуючи своїх реальних та потенційних ворогів між собою, своєчасно укладаючи політичні та військові союзи та у потрібний час їх розриваючи. Візантія рідко прагнула остаточно знищення своїх суперників: нинішній ворог завтра може стати твоїм союзником у боротьбі з іншим, несподівано зміцнілим сусідом.

УДК 355.4:94(495)

ISBN 978-611-01-3453-8

© Едвард Люттвак, 2010.
© Видавництво «КНТ», 2025.

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	6
<i>ПЕРЕДМОВА</i>	9
Хто ж такі гуни?	24

Частина I

ВИНАХІД ВІЗАНТІЙСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ

Розділ 1. АТТІЛА ТА КРИЗА ІМПЕРІЇ	29
Складений лук зі зворотним вигином	35
Оперативний рівень.	43
Стратегічний рівень театру бойових дій	46
Процеси та особистість: Аттіла	54
Розділ 2. Виникнення нової стратегії	69
Тактична революція	77
Розвідка та секретна діяльність	85
Фортеця Константинополь	92
Переворот юстиніанова перевороту: перемога та чума	105

Частина II

ВІЗАНТІЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ: МІФ ТА МЕТОД

Вступ	126
Розділ 3. Посли	128
Розділ 4. Релігія та управління державою.	148
Розділ 5. Використання імперського престижу	160
Розділ 6. Династичні шлюби	176

РОЗДІЛ 7. ГЕОГРАФІЯ ВЛАДИ	185
Франкське королівство	211
Індія	212
Китай	213
РОЗДІЛ 8. БУЛГАРИ ТА БОЛГАРИ	216
Війна 811 р., феми та тагми	222
Війна на руйнування держави: Василь I, 1014—1018 рр.	236
«Візантійська» дипломатія у Візантії	244
РОЗДІЛ 9. МУСУЛЬМАНИ: АРАБИ ТА ТЮРКИ	246
Мусульманське завоювання та зниження податків	250
Християни, євреї та мусульманське завоювання	255
Халіфат та Константинополь	262
Тюрки-сельджуки та занепад імперії	271
Частина III	
<hr/>	
ВІЗАНТІЙСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО	
Передмова	290
РОЗДІЛ 10. КЛАСИЧНА СПАДЩИНА	294
Сиріан магістр про тактику морського бою	315
«Про стратегію» («Пері Стратигикис»/«De re Strategica»)	318
РОЗДІЛ 11. «СТРАТЕГІКОН» МАВРИКІЯ	329
Війна на знищення та маневр	347
Візантійський стиль війни: «реляційний маневр»	356
РОЗДІЛ 12. ПІСЛЯ «СТРАТЕГІКОНУ»	376
Конституція XVIII Лева VI у війні з мусульманами	378
«Збірник тактиків» («Sylloge Tacticorum»)	385
Герон Візантійський	386
«Як витримувати облогу» («De obsidione toleranda»): посібник з відбиття облог	391
РОЗДІЛ 13. ЛЕВ VI ТА ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКА СПРАВА	398
Грецький вогонь, іґрон пір («рідкий вогонь»), фаласіон пір («морський вогонь»)	399

Дромон	404
Військово-морські сили у візантійській стратегії.	412
Розділ 14. ВІЙСЬКОВЕ ВІДРОДЖЕННЯ ДЕСЯТОГО СТОЛІТТЯ	418
«De Velitatione» («Про сутички»)	419
«Про військову справу» («De re militari») — організація та тактика кампанії	439
«Військові приписи» («Praecepta militaria») імператора Никифора II Фоки	450
«Тактика» Никифора Урана.	466
«Стратегікон» Кекавмена	480
Розділ 15. СТРАТЕГІЧНИЙ МАНЕВР: ІРАКЛІЙ ПЕРЕМАГАЄ ПЕРСНО	487
ВИСНОВОК	507
Велика стратегія та Візантійський «оперативний кодекс»	507
Самоототожнення	508
Логіка стратегії	511
Візантійський «оперативний кодекс»	514
ПІСЛЯМОВА	
Чи була можлива стратегія у візантійські часи?	518
ДОДАТКИ	520
Список імператорів від Костянтина I до Костянтина XI	520
Хронологічна таблиця подій, що згадуються в книзі Е. Н. Люттвака «Стратегія Візантійської імперії»	524
Глосарій	543
Список цитованої літератури, скорочення та умовні позначення	552
Про книгу та її автора.	574
Примітки	576

ВСТУП

Перебуваючи колись майже в повному науковому забутті (начебто вся Римська імперія справді повністю загинула в 476 р.), її східна половина, яку ми за сучасною звичкою називаємо Візантією, нині привертає до себе таку увагу, що стає навіть предметом популярних історичних творів. Хоча багато хто цікавиться культурою Візантії, все ж таки саме епічна за своїм розмахом боротьба із захисту імперії від нескінченної низки ворогів, що йшла століття за століттям, як видається, особливо співзвучна нашим часам. Ця книжка присвячена одній з важливих складових візантійської історії: застосування методу та винахідливості у використанні як переконання, так і сили; інакше кажучи — стратегії переважають у всіх її аспектах, починаючи з вищих рівнів управління і до військової тактики.

Коли я вперше всерйоз взявся до вивчення візантійської стратегії, я щойно завершив книгу про стратегію Римської імперії до третього століття нашої ери; вона як і раніше викликає як непомірні похвали, так і сувору критику. Мій початковий намір був простим: написати другий том, що охоплює наступні сторіччя. Натомість відбулося відкриття незрівнянно більш багатого корпусу стратегії порівняно з тим, який колись мали римляни, які жили раніше. Ця стратегія закликала до значно більших зусиль для дослідження та викладу. Зрештою це тривало майже два десятиліття, нехай і з багатьма перервами — частина з них була обумовлена моєю роботою щодо застосування стратегії в польових умовах, що все ж таки мало певне відношення до моїх занять.

Але була й якась компенсація за таку надмірну затримку: кілька важливих візантійських текстів, які раніше існували лише у вигляді важкодоступних рукописів або застарілих видань, повних помилок, тепер були опубліковані у вигляді, що заслуговує на довіру. Крім того, значну кількість важливих нових праць, що

мають безпосереднє відношення до візантійської стратегії, було опубліковано з того часу, як я почав свої пошуки багато років тому.

Бо останніми роками візантиністика справді розцвіла, як ніколи раніше. Величезна хвиля першокласних вчених праць пролила світло на багато темних куточків візантійської та світової історії — і крім того, вона створила атмосферу благородної щедрості, що панує серед людей, зайнятих цією справою. Хоча у цій галузі я скоріше учень, ніж учений, цю щедрість мені довелося випробувати на собі повною мірою.

Незабаром після того, як я почав збирати матеріали для цієї книги, близько 1982 р., Джордж Денніс (Dennis), чий переклад «Стратегікона» є найбільш читаним із візантійських посібників у військовій справі, передав мені значно перероблений машинопис своєї праці, який згодом був опублікований під назвою «Три візантійські військові трактати» («Three Byzantine Military Treatises»). Через двадцять шість років він переслав мені машинопис частини свого з нетерпінням очікуваного видання «Тактики Лева», яке мені терміново було потрібно, щоб закінчити книгу; щедрість — постійна традиція Джорджа Т. Денніса (Dennis) з Товариства Ісуса. Уолтер Е. Кеґі (Kaegi), чії праці проливають світло на цю галузь знань, також давав мені цінні поради, починаючи з ранніх етапів моєї роботи.

Інші люди, яких я ніколи не бачив особисто, але просто чіплявся до них без жодних передмов, тим не менш відповідали мені, ніби їх пов'язували зі мною кайдани старої дружби та зобов'язання, котрі визнаються колегами. Пітер Б. Гоулден (Golden), видатний тюрколог, який постійно цитується на цих сторінках, відповів на багато питань, дав цінні поради і позичив мені дві книжки, які інакше було б неможливо роздобути. Джон Уортлі (Wortley) довірив мені єдиний екземпляр свого анотованого машинопису перекладу Скилиці. Пітер Бреннан (Brennan) і Сальваторе Козентіно (Cosentino) дали важливі поради, а Ерік Мак-Ґір (McGeer), Пол Стефенсон (Stephenson) і Деніс Ф. Салліван (Sullivan), чії праці докладно цитуються тут, прочитали чернетки цієї книги, виявили помилки і дали цінні поради. Джон Ф. Халдон (Haldon), чії роботи самі собою складають цілу біблі-

отеку з візантиністики, на прохання чужої йому людини, дав докладний критичний розбір ранньої редакції.

Оскільки нижченаведене призначене також і для нефахівців, я попросив двох з їх числа, а саме Ентоні Харлі (Harley) і Кента Карлока (Karlock), щоб вони зробили свої зауваження до цього розлогого тексту; я вдячний їм за їхню нелегку працю, за думки, які я розглянув, і за виправлення. Третім читачем був Ганс Раузінг (Rausing), не фахівець, але вдумливий і багатомовний любитель історії, і я йому зобов'язаний цінними спостереженнями. Стівен П. Глік (Glick), погодившись прочитати текст, застосував свої енциклопедичні знання у військовій історіографії, а також виявив пильну увагу, що наклало відбиток на всю книгу. Крістіна Кол (Col) та Джозеф Е. Люттвак (Luttwak) підготували карти, що було нелегким завданням, якщо врахувати неодноразові редактури. Нарешті, з особливим задоволенням дякую Елліс-Мері Телбот (Talbot), яку також тут цитую, директора Дослідницької бібліотеки та колекції Дамбартон-Оукс, і завжди готового надати допомогу Деба Брауна Стюарта (Brown Stewart), бібліотекаря відділу візантиністики. Я, мабуть, так і тягнув би з остаточним текстом, якби не зустрів Пітера Джеймса Макдональда Холла (MacDonald Hall), який вимагав від мене книжку, залишивши поза увагою відмовки зайнятістю іншими справами.

Передмова

Коли 395 року н. е. управління Римської імперією було поділено між двома синами Феодосія I (західна частина відійшла Гонорію, східна — його брату Аркадію), навряд чи хто зміг би передбачити, наскільки разюче несхожими будуть долі цих держав. Спочатку західну половину імперії захищали воєначальники-германці; потім вони стали в ній господарювати; поступово туди почало проникати дедалі більше мігрантів-германців, чи то зі згоди імперії, чи то й без неї; нарешті, вона розпалася на частини внаслідок прямих вторгнень. При цьому Західна імперія чим далі, тим більше втрачала податкові надходження, втрачала контроль над територіями і своє політичне самоототожнення з Римом як таким, так що скидання останнього римського імператора Ромула Августула 4 вересня 476 р. стало лише формальністю. Звичайно, подекуди вдавалося пристосуватись до завойовників, спостерігалися і випадки культурної інтеграції, проте новомодному уявленню про майже мирну імміграцію та поступове перетворення в безтурботну «пізню античність» суперечать докладні відомості про жорстокість, розруху та катастрофічні втрати матеріальних зручностей та культурних досягнень, відновити які виявилось неможливим протягом цілого тисячоліття (якщо це було взагалі можливо)^[1].

Зовсім іншою була доля східної частини Римської імперії, що управлялася з Константинополя. За нинішнім звичаєм ми називаємо цю частину Римської імперії Візантійською, хоча для її правителів і підданих, ромейв, вона була Римською і навряд чи вони могли ототожнити себе з провінційним Візантієм, древнім грецьким містом, яке Костянтин у 330 р. перетворив на столицю імперії і Новий Рим. Підкоривши своїх воєначальників-германців і майстерними маневрами стримавши гунів Аттіли в ході страшної кризи V століття, що знищила західну частину імперії, Візантій-

ська імперія виробила стратегічний спосіб, що дозволив їй відбивати хвилі завойовників, що накочували одна за одною.

Східна імперія невпинно зазнавала нашествия нових і колишніх ворогів, що з'являлися з безмежних євразійських степів, з Іранського плато, де знаходилася батьківщина імперій, з Середземноморського узбережжя і з Месопотамії, що нарешті підпала під панування ісламу, заново набрали силу. І все ж таки імперія не зазнала повного краху аж до завоювання Константинополя в 1204 р., що відбувся під час Четвертого хрестового походу; але навіть після цього вона знову ожила, нехай і в значно менших розмірах, проіснувавши до остаточної перемоги Османів у 1453 році.

Карта № 1. Розподіл імперії після смерті Феодосія I 395 р.

Однієї лише військової сили було достатньо для повної безпеки Римської імперії, коли вона ще була єдина і процвітала, коли займала все узбережжя навколо Середземного моря, сягаючи і значно глибше. Поміркованих податків і набору добровольців вистачало для того, щоб утримувати флот і військо чисельністю близько трьохсот тисяч осіб^[2], які проходили постійне тренуван-

ня в прикордонних фортах і гарнізонах легіонів, звідки в діючі війська могли набиратися особливі загони вексиларіїв (*vexillationes*) для придушення або для відбиття вторгнень. Але до третього століття римлянам рідко доводилося боротися для того, щоб скористатися перевагами своїх збройних сил.

У кожній прикордонній провінції були квітучі міста і продуктові склади, які спокушали сусідів імперії, але останні зазвичай схилились до голодного миру, аніж невідворотним і жорстоким репресіям Риму, а то й повному знищенню. Маючи переважну військову силу, римляни на піку розвитку своєї імперії могли вибирати між простим залякуванням (з каральними заходами у разі потреби), для чого були потрібні тільки польові війська, і активним захистом кордонів, що вимагало повсюдно розташованих гарнізонів. Обидва ці методи поперемінно застосовувалися протягом перших двох століть нашої ери. І навіть згодом, коли старі та нові вороги за Рейном та Дунаєм об'єдналися у потужну військову конфедерацію, тоді як на Сході могутня Сасанідська Персія змінила свою слабкішу попередницю, Аршакідську Парфію, римська армія була ще досить сильна для того, щоб успішно стримувати їх завдяки новій стратегії глибокої оборони^[3].

Але Візантія ніколи не мала таких величезних військових сил. Адміністративний поділ імперії в 395 році (він ще не був поділом політичним, оскільки обидва брати спільно правили обома частинами) слідував за лінією кордону між Сходом і Заходом, вперше проведеною Діоклетіаном (284—305 рр.), який розділив весь Середземноморський басейн майже рівно навпіл. Цей розподіл був проведений ретельно, але внаслідок нього Східна Римська імперія виявилася складеною з трьох частин на трьох різних континентах.

У Європі на східному кордоні знаходилися Мезія Перша та Превалітанія (на території сучасних Сербії та Албанії), включаючи також землі, розташовані в сучасних Македонії та Болгарії, на Чорноморському узбережжі Румунії, у Греції, на Кіпрі, у європейській Туреччині (давній Фракії), а також сам Константинополь.

У Азії до складу імперії входив великий Анатолійський півострів, більшість якого нині належить до азіатської Туреччини, і навіть Сирія, Йорданія, Ізраїль і вузька смужка Іраку у провінціях Месопотамія і Осроена.

У Північній Африці імперія володіла областями Єгипту аж до Нілу в провінції Фіваїда, а також східною частиною сучасної Лівії, що складалася з Верхньої та Нижньої Лівії (остання називалася Кіренаїкою).

Ця багата спадщина з родючими землями та населенням, що справно сплачувало податки, дісталася першому правителю Східної імперії Аркадію (395—408 рр.). Найбільшу цінність мали Єгипет, який експортував зерно, а також родючі рівнини прибережної Анатолії. Лише Балкани останнім часом постраждали від набігів та вторгнення готів, гепідів та гунів.

Але з військово-стратегічної погляду Східна імперія порівняно із Західної державою перебувала у становищі дуже не вигідному^[4]. Уздовж усього східного кордону, що протягнувся на п'ятсот миль від Кавказу до Євфрату, їй все ще доводилося протистояти незмінно агресивній іранській імперії Сасанідів, яка з давніх-давен була найнебезпечнішим противником навіть для єдиної імперії; але тепер Візантія не могла закликати допоможе підкріплення із західних військ. Щоправда, останнім часом стали стверджувати, що в римлян виробився свого роду «іранський комплекс», що сягає нищівної поразки при Каррах (нині Харран у Туреччині) в 53 р. до н. е., тоді як сама держава Сасанідів не була надто експансіоністською^[5].

Можливо, так і було, але самі правителі Ірану іменували себе «Шаханшах (цар царів) Ірану і не-Ірану» (Sahan Sah Eran ud Aneran).

До Ірану належали Персія, Парфія, Месан, Хузистан, Ассирія, Адіабена, Аравія, Азербайджан, Вірменія, Грузія, Кавказька Албанія, Баласкан, Парешвар, Мідія, Гурган, Герат, Мерв, Абаршахр, Керман, Сеїстан, Туран, Макран (Мекран), Кушаншахр, Кашгар, Согдіана, гора Чача (Ташкент), а також Оман по той бік моря. Сюди входили й деякі території, що належали тоді Візантії, а також залежні від неї держави на Кавказі та у Вірменії, так само як і центральноазіатські області, де візантійці, звичайно, ніколи не правили, але мали важливі стратегічні інтереси — а саме низку сильних союзників^[6].

Ситуація на північному сході була майже такою ж складною: тут візантійцям доводилося обороняти свої дунайські кордони від

хвиль загарбників з Великого Євразійського степу, що накочували одна за одною: гунів, аварів, оногурів-булгар, мадярів (угорців), печенігів і, нарешті, куманів. Всі вони були кінними лучниками і, по суті, становили для Візантії більшу небезпеку, ніж німецькі племена на Рейні — для Західної імперії. Крім того, навіть готи, в інших випадках грізні, в жаху бігли від навали гунів — адже це було ще до того як Аттіла об'єднав гунські клани і посилив їх своїми підданими з інших народів: аланами, гепідами, герулами, ругами, скирами і свевами.

На відміну від Східної імперії внутрішні землі західної частини були в порівняно безпечному становищі: узбережжя Північної Африки, що було тоді родючим і вивозило безліч зерна, весь Іберійський півострів, захищений Піренеями, провінції Південної Галлії, розташовані далеко від небезпечного Рейну, щитом Альп. Географія Східної імперії була зовсім іншою: крім Єгипту і східної Лівії, більшість її територій лежала надто близько до небезпечних кордонів, тому позбавлена значної стратегічної глибини. Навіть Анатолія, яка, безсумнівно, прикривала Константинополь від навал із суші, зі сходу, була здебільшого населена і родюча на вузькій смужці землі вздовж Чорноморського та Середземноморського узбережжя, відкритій нападу з моря.

Отже, перед більш могутніми ворогами і за менш вигідного географічного положення Східна імперія була, безсумнівно, багатозразливіша, ніж Західна.

Проте саме Західна імперія припинила існування протягом п'ятого сторіччя. По суті, Східна, або Візантійська, імперія на такий значний термін пережила Західну тому, що її правителі зуміли стратегічно пристосуватися до обставин, що погіршилися, зробивши нові способи справлятися зі старими і новими ворогами. Військо і флот, а також бюрократія, що мала надзвичайне значення, зайнята збором податків і утриманням не лише війська і флоту, а й імператора з усіма його сановниками, протягом століть зазнали значних змін. Проте зберігалася відома безперервність у загальній стратегічній поведінці. У порівнянні з єдиною Римською імперією минулого, Візантія покладалася не так на військову силу, як на всілякі форми переконання: вербування союзників, залякування ворогів, нацькування старих на

нових, а також потенційних супротивників між собою. Більше того, коли візантійцям все ж таки доводилося воювати, вони намагалися не так знищити ворогів, як стримати їх: як для того, щоб зберегти військову силу, так і тому, що нинішній ворог завтра може стати союзником.

Так було на початку п'ятого століття, коли орди гунів, під проводом Аттіли, що змітали все на своєму шляху, були відбиті з мінімальним використанням сили і максимальним — переконання: в результаті Аттіла пішов не на Східну, а на Західну імперію. Так було і через вісім століть: в 1282 р., коли могутній Карл Анжуйський збирався вторгнутися з Італії, маючи намір захопити Константинополь, його раптово зупинила втрата Сицилії, де спалахнув заколот, що став наслідком змови між імператором Михаїлом VIII Палеологом (1259—1282 рр.), королем далекого Арагона Петром III і неперевершеним інтриганом Джованні да Прочіда. У своїх спогадах Михаїл писав: «Якщо скажу, що свободу, яку приготував їм Бог, приготував через нас, то скажу щось згідне з істиною»^[7].

Таким чином, епічно довге виживання Східної Римської імперії стало можливим завдяки її винятковим стратегічним успіхам. За цим мало стояти щось більше, ніж прості перемоги у битвах: адже щасливі перемоги не можуть тривати протягом восьми століть. І справді, імперія зазнала чимало поразок, причому деякі з них здавалися катастрофічними. Неодноразово більша частина країни опинялася в руках загарбників, та й сам Константинополь кілька разів зазнав облоги з часу свого заснування в 330 р. аж до його руйнівного захоплення в 1204 р. під час католицького Четвертого хрестового походу. Після відновлення це була вже не справжня імперія, а лише грецьке царство, яке остаточно припинило існування в 1453 р.

Стратегічний успіх Візантійської імперії був зовсім іншого порядку, ніж будь-яка велика кількість тактичних перемог і поразок. Це була стійка здатність століття за століттям створювати непропорційно високу міць з будь-якої військової сили, яку вдавалося набрати, поєднуючи її з усіма прийомами переконання і керуючись при цьому більшими відомостями. У наш час це варто було б назвати дипломатією та розвідкою, якщо при цьому знехтувати глибоко бюрократичним характером цих понять у нинішню епоху. Не маю-

чи ні міністерства закордонних справ, ні розвідувальних служб, Візантійська імперія не мала ні професійних дипломатів, ні розвідників. Були лише чиновники різних рангів, іноді виконували ці обов'язки поперемінно чи одночасно із іншими. Переконавати іноземних правителів та інші народи боротися з ворогами імперії (що було найважче саме в періоди слабкості, коли таке переконання було найпотрібніше) — такою була одна з найпростіших точок застосування сил візантійської дипломатії, як ми побачимо далі, хоча вона цілком могла бути і найважливішою.

Що ж до розвідки, то можна сказати, що імператор та його чиновники не могли навіть налагодити систематичний збір інформації, як ми, напевно, висловилися б сьогодні, тому шпигунство, з усіма його одвічними обмеженнями, було єдиним засобом отримання розвідувальних даних. І все ж, як би слабо, за нинішніми мірками, не були обізнані візантійці, знали вони незрівнянно більше сучасних їм правителів інших держав. Перш за все, хоча у них не було точних карт (висловлювалися навіть твердження про те, що римляни були просто не здатні мислити в картографічних категоріях)^[8], все ж таки їх дорожнє будівництво підтверджує, що вони були чудово обізнані про напрямки і довжину доріг. Цього було цілком достатньо, щоб маніпулювати ще менш обізнаними чужинцями, особливо вождями степовиків^[9], які знову прибули. Найближчий сучасник подій, історик і дипломат Менандр Протектор, зберіг у своїх записках гірку скаргу тюркського вождя 577 р.:

Навіщо ви, римляни, посланців моїх, що поїхали до Візантії, ведете через Кавказ, запевняючи мене, що немає іншої дороги, якою б їм їхати? Ви для того це робите, щоб я через складність цієї дороги [високогір'я, важкопрохідне для коней] відмовився від нападу на римські області. Однак мені точно відомо, де річка Данапр [Дніпро], куди впадає Істр [Дунай], де тече Евр [Мариця]...^[10]

Тут уже є пряма загроза, оскільки ці три річки вказують шлях на Константинополь степовим коридором, що лежить на північ від Чорного моря.

Іноді військових сил імперії було достатньо для проведення масштабних наступальних дій, що призводили до захоплення великої території. У цьому випадку дипломатія була зайнята голов-

[Перейти на сайт](#) →